

MUSTAFA-YI MOSTÂRÎ

MUSTAFA-YI MOSTÂRÎ

(bk. EYYÛBÎZÂDE MUSTAFA).

MUSTAFA NÛRÎ PAŞA

(1824-1890)

Osmanlı devlet adamı ve tarihçi.

Safer 1240'ta (Ekim 1824) İzmir'de dünyaya geldi; bazı kaynaklar doğum yılını 1238 olarak verir. İzmir baş âyanı Mansûrîzâde Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Özel hocalardan Arapça ve Farsça öğrendi. Tahsilini tamamladıktan sonra bir süre İzmir Valisi Sâlih ve Maliye Bakanı Nâfiz paşaların mühürdarlık hizmetinde bulundu. 25 Nisan 1845'te Bursa Tahrirat Kalemi'nde memuriyete başladı. Ertesi yıl İstanbul'a gitti ve maaşsız olarak Sadâret Mektûbî Kalemi Hariciye Şubesi'ne devam etti. O dönemde mektûbî-i hâriciye olan ve daha sonra Tanzimat devrinin önemli simaları arasında yer alan Said Efendi'nin kız kardeşi Züleyha Hanım'la evlendi. Ekim 1853'te Meclis-i Âlî-i Tanzimat kâtipleri zümresine dahil oldu, 1858'de Meclis-i Tanzimat Kalemi serhalifeliğine, 1859'da aynı meclisin başkâtipliğine, 27 Temmuz 1861'de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, ardından Muhâkemat Dairesi başkâtipliğine getirildi. 1 Ocak 1863'te Mâbeyn-i Hümâyün başkâtiibi oldu. Bu görevde yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra Sadrazam Mehmed Emin Âlî Paşa ile arası açıldığından Eylül 1863'te Dîvân-ı Hümâyün beylikçiliğine, 15 Aralık'ta Deâvî Nezâreti'ne, 12 Temmuz 1864'te Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliğine, 30 Nisan 1868'de Dîvân-ı Muhâkemât-ı Mâlîyye, 4 Mayıs 1869'da rütbe-i bâlâ unvanıyla Dîvân-ı Muhâsebât-ı Maliyye başkanlığına getirildi. Âlî Paşa'nın ölümünün ardından Mahmud Nedim Paşa sadrazam olunca 21 Eylül 1871'de görevinden azledildi.

3 Ekim 1872'de Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye Temyiz-i Hukuk Dairesi başkanı oldu. Otuz beş gün sonra Mütercim Rüşdü Paşa'nın yeniden sadrazamlığa getirilmesiyle birlikte dürüst bir kişi olması, devlet işlerindeki bilgi ve yeteneği dikkate alınarak sadâret müsteşarlığına tayin edildiyse de 8 Mayıs 1873'te azledildi. İki yıldan fazla süren mâzuliyetinin ardından 1 Ocak 1876'da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye mehâkimi müfettişliğine, 10 Mayıs 1876'da Temyiz Mahkemesi üyeliğine getirildi. Rüşdü Paşa'nın beşinci defa sadrazam olması

üzerine 4 Haziran 1876'da Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye bağlı Muhâkemat Dairesi reisi, 16 Ekim 1876'da Defter-i Hâkânî nâzırı oldu. Mart 1880'de bu nezâretin ismi Vergi Emaneti olarak değiştirildi. 30 Nisan 1882'de vezâret rütbesi verilen Mustafa Nûri Paşa 9 Mayıs 1882'de Maarif Nezâreti'ne tayin edildi. Bu görevi sırasında üstün hizmet nişan ve madalyalarıyla ödüllendirildi. 25 Eylül 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan Prenslığı tarafından işgal edilmesi sebebiyle Küçük Mehmed Said Paşa kabinesinin düşmesi üzerine nâzırlıktan ayrıldı. 27 Ocak 1886'da Abdülatif Subhi Paşa'nın vefatıyla onun yerine Evkaf nâzırı oldu. Bu görevini sürdürürken 25 Cemâziyelevvel 1307'de (17 Ocak 1890, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri, Sicill-i Osmânî ve Babinger'de 27 Cemâziyelevvel 1307*) II. Abdülhamid'in cuma selâmlığına katıldıktan sonra evine döndüğü sırada vefat etti. Cenazesi Süleymaniye Camii hazîresine defnedildi.

Küçük bir memuriyetten başlayarak vezirlik ve nâzırlığa kadar yükselen Mustafa Nûri Paşa II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid dönemlerinde görev yapmıştır. Maarif nâzırlığı sırasında Mülkiye Tıp Mektebi'nde tahsilini bitiren doktorların Yenibahçe Hastahanesi'nde stajlarından sonra doktorluğa başlamaları usulü getirilmiş, Arnavutluk'ta çok sayıda ilk mektep açılmış, İstanbul Beyazıt'ta bir umumi kütüphane kurulmuş ve mevcut kütüphanelerdeki kitapların tesbit ve tasnifi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanında İstanbul Dârülfünunu'nun yeniden açılmasına teşebbüs edilmiş, önemli vilâyetlere birer maarif müdürü gönderilmiş ve müdürlerin başkanlığında birer meclis-i maârif oluşturulmuştur. Rüşdiye mekteplerinin ders programları ihtiyaca göre tekrar düzenlenmiş, vilâyetlerdeki ilk mekteplerin sayısı artırılmış, ilk muallim mektepleri kurulmuş ve yeni idâdilerin açılmasına çalışılmıştır. Nezâret dairesi olmak üzere yapımına başlanan ve daha sonra Yüksek Ticaret Mektebi olarak kullanılan bina inşa edilmiştir. Beş yıl süren Evkaf nâzırlığı döneminde başta İstanbul olmak üzere memleketin çeşitli yerlerindeki birçok cami, mescid, türbe, medrese, sebîl, çeşme ve su yolları onarılmıştır. Mustafa Nûri Paşa maaş veremeyecek durumda olan nezâretin borçlarını ödemesi ve mahlûl durumdaki çok sayıda vakıf malını ya işler hale getirerek ya da borçlar karşılığında vererek yıkılmaktan kurtarmıştır.

Mustafa Nûri Paşa'nın kerim, hayır sever, fakirperver, özü sözü doğru bir zat olduğu belirtilir. Düşündüğünü söylemekten çekinmeyen bir kişiliğe sahipti. Bunun zaman zaman kendisi için problemlere yol açtığı bilinmektedir. Arapça'ya ve hadis ilmine vâkîf olduğu, vefatına kadar özel hocadan haftada bir gün Buhârî okuduğu kaydedilir. Tarihe karşı özel bir ilgi beslediği, bilhassa İbn Haldûn'un eseriyle yoğun biçimde meşgul olduğu ve çalışmalarında onu örnek alarak metodunu benimsemiştiği kaydedilir. Lâleli'de bulunan konağı ile Vaniköy'de iskelenin hemen yanında yer alan yalısı devrin önemli devlet ricâlinin toplantı ve sohbet mekânı idi. Buralarda devlet işleri, tarihî olaylar, edebiyat gibi konularda sohbet edilirdi. Bu toplantılara babasıyla birlikte katılan Ali Fuat Türkgeldi, Mustafa Nûri Paşa'nın ölümünden sonra geride kalanların bir daha toplanmadığını kaydeder. Mustafa Nûri Paşa'nın bir oğlu olmuşsa da dört beş yaşlarında iken ölmüştür.

Mustafa Nûri Paşa'nın adını yaşatan eseri, Osmanlı tarihçileri arasında önemli bir yer edinmesini sağlayan *Netâyicü'l-vukûât* adlı tarihidir. Dört ciltten oluşan kitabını sekiz yıl süren (1873-1881) Defter-i Hâkânî nâzırlığı sırasında kaleme almıştır. Çalışmasında Cevdet Paşa ile Ahmet Vefik Paşa'dan etkilendiği düşünülebilirse de esas örnek aldığı kişi İbn Haldûn'dur. İbn Haldûn'un devlet teorisini benimseyen Mustafa Nûri Paşa, Osmanlı Devleti'nin tarihini altı devreye ayırmıştır; bu sebeple eseri de altı bölüme meydana gelmektedir. Birinci bölümden Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Timur hadisesine kadar geçen olaylar yer almaktadır. İkinci bölüm, Yıldırım Bayezid'in vefatı ve Çelebi Mehmed'in tahta çıkışından II. Bayezid'in saltanatı oğlu Selim'e bırakılmasına kadar geçen hadiseleri konu edinir. Üçüncü bölüm Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışından III. Murad'ın vefatına kadar geçen dönem, dördüncü bölüm III. Mehmed'den II. Süleyman'ın tahta çıkışına kadar geçen dönem anlatır. Beşinci bölüm II. Süleyman'ın cülûsundan Kaynarca Antlaşması'na kadar cereyan eden olayları, altıncı bölüm de bu tarihten itibaren 1841 yılına kadar geçen hadiseleri ihtiva etmektedir. Bölümlerin her biri devletin kuruluş, takarrür, istilâ ve ikbal, tereddüt ve tevakkuf, islahat ve yenilik devirleri olarak değerlendirilmektedir. Her bölümde önce dönemin hadiseleri anlatılmakta, ardından "tekmile" başlığı altında genel bir değerlendir-

me yapıldıktan sonra alt başlıklar halinde devlet erkânı ve saltanat işleri, kurumlar ve gelişmeleri, arazi idaresi, mülkiye ve eyaletler, ordu, bahriye, maliye, ilim, marif, sanayi ve fen alanındaki gelişmeler, hariciye gibi konular incelenmekte; yenice, cebeci, süvari, tersane, bostancı, taşradaki yerli kulu ocakları ve akıncı taifesinin sayıları, nizam ve kaideleriyle mevcut âlim ve memurlara dair bilgiler verilmektedir.

Eserin hazırlanması esnasında Osmanlı tarihlerinin yanında Bâbüâli, Maliye, Defterhâne kayıtları da incelenmiştir. Bunlarla birlikte matbu olmayan çok sayıda risâle ve mecmuadan da istifade edildiği kaydedilmektedir. Ayrıca sefâretnâmeler, eski teşrifat defterleri, matbah emini Sâlih Paşa'nın defterleri, Defterhâne'de muhafaza edilen vakfiyelerle *Takvîm-i Vekâyi'* nüshaları da kaynakları arasında sayılabilir.

Mustafa Nûri Paşa eserinde olayları aktarmanın ötesinde sebep ve sonuçlarını araştıran bir yöntem kullanmış, eski rûznâmecilerin izlediği yolu terk ederek olayların tasvir ve takdirinde tenkidî noktalarından hareket eden yeni bir yol tutmuştur. Önemli bilgilerin yer aldığı eser kolay ve akıcı üslûbuyla yaygınlık kazanmıştır; Franz Babinger tarafından Osmanlı tarihi hakkında yazılmış Türkçe eserlerin içinde en öğretici ve öğrenme şevki vereni olarak nitelendirilmektedir. Sultan Mehmed Resâd'ın Nûri Paşa'nın eserini sık sık okutup dinlediği kaydedilir. Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye* isimli eserinin tertibinde *Netâyicü'l-vukûât* örnek alındığı gibi bunun başlıca kaynağı da olmuş, I. cildin sonuna eklenen "Teşkilât ve Nizâmât-ı Kadîme" başlıklı kısım *Netâyicü'l-vukûât*'tan olduğu gibi aktarılmıştır (a.g.e., I, 276 vd.). Kitap ayrıca başta Ahmed Râsim olmak üzere pek çok kişi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Mustafa Nûri Paşa'nın eseri kaleme almaktaki maksadı, umumi bir Osmanlı tarihi yazmaktan ziyade Osmanlı saltanatının başlangıcından itibaren siyasî idare ile zaman zaman değişen kanun ve nizamların değiştirilmesinin sebeplerini araştırmak ve neticelerini bulmaktır. Bundan dolayı tarihî hadiseleri kısaca sıralandıktan sonra devletin yapısı ve teşkilâtı incelenmektedir. Bu açıdan türünün ilk örneği olarak değerlendirilir.

Mustafa Nûri Paşa'nın Batı dillerini bilmeşi sebebiyle Avrupa tarihine dair eserlerden istifade edememesi bir eksiklik ola-

rak kaydedilmektedir. Özellikle Avrupa ile ilişkilerin arttığı bir dönemin anlatıldığı altıncı bölümde bu eksiklik daha çok göze çarpar. Müellif bu kısmı da yazmış, ancak müsvedde halinde kalmış ve tamamlanamamıştır. Verdiği bilgilere kaynak göstermemesi de bir eksiklik olarak görülmektedir. Onun eserinde geleneksel kurumları tanıtmayı hedeflediği, Tanzimat'la birlikte devletin kurumları köklü bir değişikliğe uğradığı için Tanzimat sonrasını yazmak istemediği şeklinde değerlendirmeler de yapılmaktadır.

Eserin ilk üç cildinin baskısı müellif tarafından yapılmış (I, İstanbul 1294 [başlangıçtan h. 1003 yılına kadar]; II, İstanbul 1296 [h. 1003'ten 1099'a kadar]; III, İstanbul 1296 [h. 1099'dan 1188'e kadar]), IV. cildi, Mustafa Nûri Paşa'nın ölümünden sonra Mehmed Galib Bey ilk üç cildin ikinci baskısıyla birlikte ve bir önsöz ilâvesiyle neşretmiştir (İstanbul 1327 [h. 1188'den 1257'ye kadar]). Mustafa Nûri Paşa, eserinin IV. cildinin basımını kayınbiraderi eski Dahiliye Nâzırı Said Efendi'ye vasiyet etmiş, ancak bu vasiyet Said Efendi'nin vefatından sonra oğlu Mehmed Galib Bey tarafından gerçekleştirilebilmiştir. *Netâyicü'l-vukûât*'ı Neşet Çağatay sadeleştirerek yayımlamışsa da (Ankara, I-II, 1979; III-IV, 1980) bu neşirde önemli yanlışlar tesbit edilmiştir (Gökyay, sy. 10-11 [1980], s. 433-442). Bazı kaynaklarda Mustafa Nûri Paşa'nın ayrıca *Hazînetü'l-hesâb* isimli matbu bir eseri bulunduğu kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Karslızâde Cemâleddin Mehmed, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyine-i Zurefâ*, İstanbul 1314, s. 143-144; Abdurrahman Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye*, İstanbul 1315, I, 274 vd.; *Sicill-i Osmânî*, IV, 486-487; *Osmanlı Müellifleri*, III, 146; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*, İstanbul 1328, s. 252-254; İbnülemin-Hüseyn Hüsameddin [Yasar], *Evkâf-ı Hümâyün Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilâtı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335, s. 190-192; Ali Fuat Türkgeydi, *Görüp İttiklerim*, Ankara 1949, s. 61; a.mlf., "Mansurîzâde Mustafa Paşa ve Netâyicü'l-vukûât", *TTEM* (yeni seri), I/1 (1929), s. 40-48; Ali Rıza – Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız* (haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 1977, I, 82-85; Babinger (Üçok), s. 403-404; İsmail Nâmi Erbilek, "Mustafa Nuri ve Eseri", *YT*, sy. 80 (1939), s. 314-318; Neşet Çağatay, "Mustafa Nuri Paşa ve Eseri (1824-1890)", *TTK Belleten*, XLII/167 (1978), s. 445-463; Orhan Şaik Gökyay, "Netâyicü'l-vukuat. Mustafa Nuri Paşa", *TED*, sy. 10-11 (1980), s. 433-442; İsmet Parmaksızoğlu, "Mustafa Nuri Paşa (Mansûrî-zâde)", *TA*, XXIV, 498-499.

TAHSİN ÖZCAN

MUSTAFA PAŞA, Bozoklu

(ö. 1110/1698)

Osmanlı vezîriâzamı.

Bozok / Yozgat yöresinden olduğu için kaynaklarda Bozoklu diye anılır. Ayrıca Bıyıklı, Küçük Sipahi lakapları da kullanılır. Babasının adı Derviş Mehmed'dir. Usta bir binici olarak bölgede görev yapan pašaların dikkatini çekti ve onların hizmetine girdi. Daha o dönemde bu mahareti sebebiyle Küçük Sipahi diye anılmaya başlandı. IV. Mehmed zamanında Cündî olarak kazandığı şöhretten dolayı Enderun'a alındı ve Has Oda'da hizmet gördü. Ardından silâhdarlığa getirildi (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 53). Uzun süre silâhdarlık yaptıktan sonra yedinci vezirlik pâyesiyile kaptan-ı deryâ oldu (23 Zilhicce 1091/14 Ocak 1681).

Kaptan-ı deryâlığı sırasında Fransa ile kriz yaşandı. Sakız Limanı'nda demirli bulunan dokuz adet Trablus kalyonunun peşine düşen Fransız donanması bunları topa tuttu. Bu sırada şehirde büyük hasar olduğu gibi halktan 110 kişi öldü. Donanmasıyla Sakız'a gelen Mustafa Paşa Fransız gemilerine el koydu. Fransız hükûmeti, elçisi vasıtasıyla Osmanlı hükûmetine çeşitli hediyelerle kralın özür mektubunu sunduktan başka adada meydana gelen ölüm ve tahribatın karşılığı olarak tazminat ödemeyi kabul etti. Mustafa Paşa zararın tazmini için beş ay kadar adada kaldı ve Fransız donanmasını rehlin tuttu. Daha sonra İstanbul'a döndü. Ardından Venedik'e karşı düşünülen sefer için yapılan hazırlıklara nezaret etti. Tersâne-i Âmir'e de dördü üç ambarlı olmak üzere on kalyonun inşası için padişahın izin alındı.

1 Muharrem 1095'te (20 Aralık 1683) azledildi ve Kamanîçe eyaleti valiliğine gönderildi. 1096'da (1685) Özi valiliği ve Lehistan cephesi serdarlığına getirildi. Bunun için Babadağ'ındaki ordunun başına geçti. Kamanîçe'yi muhasara eden Leh kuvvetlerini (Ramazan 1098 / Ağustos 1687) Kırım hanının da yardımıyla geri çekilmeye mecbur etti. Bu arada IV. Mehmed'in hal'i ve yerine II. Süleyman'ın geçişi sırasındaki olaylar sebebiyle askerle ihtilâfa düşen Siyavuş Paşa'nın yerine sadâret makamı için düşünüldüyse de daha sonra bundan vazgeçildi. Rebîülevvel 1101'de (Ocak 1690) altı yıldır görev yaptığı Özi valiliğinden alınıp Şam vilâyetine gönderildi. Bir yıl sonra Trablusşam'a gitti. Buradan Edirne'ye çağrılıp Ramazan 1103'te